

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-12/37>

ЕВАКУАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАХІД СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

EVACUATION OF THE CIVILIAN POPULATION AS A MEASURE OF SPECIAL CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF COLLABORATION ACTIVITIES

Геркула Н.М., аспірантка кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0002-7490-3264

У статті представлено комплексний аналіз евакуації цивільного населення як одного з найбільш ефективних, проте складноструктурованих заходів спеціально-кримінологічного запобігання колабораційній діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. Вихідним пунктом дослідження є перегляд класичної парадигми протидії злочинності: автор обґрунтовує, що в умовах триваючої агресії пріоритет має належати проактивній превенції, спрямованій на недопущення виникнення об'єктивних умов для вчинення злочинів, а не лише на постфактум кримінально-правове реагування. У роботі детально доведено, що тимчасова окупація територій формує унікальне, гранично агресивне криміногенне середовище. У межах цього простору держава-агресор цілеспрямовано створює умови «адаптаційної безвиході», де через інструменти примусової паспортизації, тотальної русифікації, ідеологічного тиску на дітей та дорослих, а також обмеження доступу до базових життєвих потреб, будь-яка взаємодія з окупаційною адміністрацією починає сприйматися цивільним населенням як необхідна стратегія фізичного виживання.

Автор стверджує, що тривале перебування особи в такій «паралельній правовій реальності» неминуче призводить до деформації правосвідомості, стирання моральних бар'єрів та викривлення сприйняття легітимного правопорядку України. У цьому контексті евакуація розглядається не просто як логістичний чи гуманітарний захід цивільного захисту, а як стратегічний інструмент розірвання деструктивного зв'язку між громадянином і окупаційним апаратом. Виведення населення з небезпечних зон визначається як акт «превентивної детермінації», що блокує можливість використання українських громадян як адміністративного, ідеологічного або мобілізаційного ресурсу загарбника.

Окрему увагу в статті приділено критичному аналізу національної нормативно-правової бази. Виявлено, що існуючі правові рамки часто не враховують специфіку масового переміщення в умовах активних бойових дій та системних безпекових ризиків. Доведено, що евакуація не може бути самодостатньою: її захисний потенціал прямо залежить від якості подальшої соціальної інженерії. Сформульовано висновок, що ефективна превенція колабораціонізму можлива лише через створення «безшовного» переходу від евакуації до повної інтеграції осіб у підконтрольний Україні соціокультурний простір. Це передбачає не лише фізичний порятунк, а й системну підтримку через забезпечення житлом, працевлаштування та відновлення доступу до правових сервісів. Запропонована модель дозволяє нейтралізувати соціальні та правові детермінанти колабораційної діяльності на ранніх етапах, забезпечуючи захист національних інтересів та збереження людського капіталу держави.

Ключові слова: колабораційна діяльність, запобігання злочинності, спеціально-кримінологічне запобігання, евакуація цивільного населення, тимчасово окуповані території, криміногенне середовище окупації, примусова евакуація, інтеграція евакуйованого населення.

The article presents a comprehensive analysis of the evacuation of the civilian population as one of the most effective yet structurally complex measures of special criminological prevention of collaboration activities in the context of the full-scale armed aggression against Ukraine. The starting point of the study is a revision of the classical paradigm of crime prevention: the author substantiates that under conditions of ongoing aggression, priority should be given to proactive prevention aimed at preventing the emergence of objective conditions for criminal behavior, rather than relying solely on post factum criminal-law responses. The paper convincingly demonstrates that the temporary occupation of territories generates a unique, extremely aggressive criminogenic environment. Within this space, the aggressor state deliberately creates conditions of "adaptive deadlock" in which, through instruments of forced passportization, total Russification, ideological pressure on children and adults, and restrictions on access to basic vital needs, any interaction with the occupation administration begins to be perceived by civilians as a necessary strategy for physical survival.

The author argues that prolonged stay of an individual within such a "parallel legal reality" inevitably leads to deformation of legal literacy, erosion of moral barriers, and distortion of perceptions of the legitimate legal order of Ukraine. In this context, evacuation is interpreted not merely as a logistical or humanitarian civil protection measure, but as a strategic instrument for severing the destructive connection between citizens and the occupation apparatus. The evacuation of civilians from dangerous areas is defined as an act of "preventive determination" that blocks the possibility of using Ukrainian citizens as an administrative, ideological, or mobilization resource by the occupying power.

Special attention is paid to a critical analysis of the national legal and regulatory framework. It is established that existing legal provisions often fail to adequately reflect the specifics of mass displacement under conditions of active hostilities and systemic security risks. The study demonstrates that evacuation cannot be considered a self-sufficient measure: its protective potential directly depends on the quality of subsequent social engineering. The author concludes that effective prevention of collaboration is possible only through the creation of a "seamless" transition from evacuation to full integration of individuals into the sociocultural space controlled by Ukraine. This involves not only physical protection, but also comprehensive support through access to housing, employment, and the restoration of legal, administrative, social, and medical services. The proposed model enables the neutralization of social and legal determinants of collaboration at early stages, thereby safeguarding national interests and preserving the human capital of the state.

Key words: collaboration activities, crime prevention, special criminological prevention, evacuation of the civilian population, temporarily occupied territories, criminogenic environment of occupation, forced evacuation, integration of evacuated population.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила формування на тимчасово окупованих територіях паралельної антиправової реальності, в межах якої цивільне населення опиняється під системним адміністративним, ідеологічним та соціальним тиском з боку окупаційної влади, що істотно підвищує ризики вимушеної та адаптаційної поведінки. За таких умов протидія колабораціонізму не може обмежуватися виключно кримінально-правовим реагуванням на вже вчинені діяння, а потребує акценту на спеціально-кримінологічному запобіганні шляхом мінімізації ризику потрапляння у середовище, де співпраця з окупаційною адміністрацією стає соціально зумовленою та фактичною неминучою. Водночас евакуація цивільного населення з районів ведення бойових дій і зон ймовірної окупації досі розглядається переважно як захід цивільного захисту або гуманітарного реагування, без належного осмислення її превентивного кримінологічного потенціалу та зв'язку з подальшими механізмами інтеграції населення, що зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема колабораціонізму активно досліджується в сучасній науці, насамперед у кримінально-правовому та кримінологічному виразах. Окремі дослідження присвячені соціальним і психологічним передумовам колабораційної поведінки, а також аналізу судової практики в умовах воєнного стану. Водночас механізми протидії колабораціонізму переважно розглядаються крізь призму карального реагування, тоді як спеціально-кримінологічні заходи запобігання, спрямовані на усунення умов і середовищних детермінант такої діяльності, залишаються недостатньо розробленими. Серед дослідників, що вивчають методи протидії колабораційній діяльності слід згадати таких, як В. В. Малюк, Є. В. Поляков, С. Я. Лихова, В. П. Сисоєва, О. В. Ковальова, В. В. Щаблістий, А. В. Макашов, І. І. Давидович, С. Е. Куліджанова, В. С. Березняк, Р. А. Каторкін тощо.

Метою дослідження є комплексне теоретичне обґрунтування та практичне розроблення концепції евакуації цивільного населення як стратегічного заходу спеціально-кримінологічного запобігання колабораційній діяльності в умовах збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Свого часу Чезаре Беккарія, обґрунтовуючи засади кримінально-правової політики, виходив з того, що пріоритет у протидії злочинності має належати запобіганню, а не каральному реагуванню, оскільки ефективність права полягає передусім в усуненні причин протиправної поведінки [1, с. 150]. Поділяючи цю позицію, вважаємо, що в сучасних умовах особливого значення набувають заходи, спрямовані на недопущення формування криміногенного середовища, здатного детерминувати колабораційну діяльність. Одним із таких середовищ є умови тимчасової окупації, в яких істотно зростають ризики втягнення цивільного населення у співпрацю, що актуалізує необхідність орієнтації на превентивні механізми, зокрема усунення ризику потрапляння осіб у відповідні обставини.

Коротко зупинимось на загальних підходах у розумінні превенції злочинності. Узагальнюючи напрацювання теорії та практики протидії злочинності, Б. М. Головкін пропонує підхід, відповідно до якого взаємодія держави й суспільства у цій сфері реалізується через кілька взаємопов'язаних концептуальних напрямів. Перший з них пов'язаний із функціонуванням кримінально-правових норм та діяльністю правоохоронних органів, спрямованою на забезпечення їх застосування (правоохоронний напрям). Другий орієнтований на запобігання злочинності шляхом усунення або нейтралізації чинників, що зумовлюють її виникнення, а також на недопущення формування та реалізації злочинної мотивації на різних

етапах протиправної поведінки (превенція злочинності). Третій напрям охоплює реагування на вже вчинені кримінальні правопорушення, що включає кримінальне переслідування винних осіб та застосування заходів постпенітенціарного контролю (протидія злочинності) [2, с. 160]. Поділяючи запропонований підхід, вважаємо, що саме превентивний напрям має ключове значення для протидії сучасним формам злочинності, зокрема колабораційній діяльності.

Відтак, динамічний розвиток злочинності та трансформація суспільних відносин зумовлюють необхідність розширення кримінально-правового регулювання шляхом запровадження нових складів кримінальних правопорушень, які раніше не були відомі національному законодавству, з метою своєчасної й ефективної протидії суспільно небезпечним проявам та захисту ключових соціальних інститутів [3, с. 87]. В цьому контексті криміналізація колабораційної діяльності (як правоохоронний напрям протидії) постає реакцією держави на специфічні загрози, породжені умовами збройної агресії та тимчасової окупації, що створюють сприятливе середовище для формування колабораціонізму, а відтак потребують не лише кримінально-правового реагування, а й посиленого акценту на спеціально-кримінологічних заходах запобігання.

В продовження окресленого зазначимо, що В. І. Шакур визначає спеціально-кримінологічне запобігання як систему протидії злочинності та її проявам, змістом якої є різноманітна діяльність держави та її інституцій, пов'язана з усуненням детермінант, що породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх учинення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях виникнення злочинної мотивації, готування до злочину та замаху на злочин [4, с. 154].

З огляду на таке розуміння спеціально-кримінологічного запобігання, хочемо присвятити окрему увагу розгляду примусової евакуації цивільного населення з територій підвищеного ризику як превентивного заходу, спрямованого на усунення детермінуючих умов колабораційної діяльності шляхом недопущення потрапляння осіб у криміногенно зумовлене середовище тимчасової окупації.

Перебування цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України створює комплекс об'єктивних умов, що істотно підвищують ризики співпраці. Йдеться не лише про безпосередній вплив збройної сили держави-агресора, а про поступове занурення осіб у паралельну правову, соціальну та культурну реальність, в межах якої взаємодія з окупаційною адміністрацією перестав бути винятком і дедалі частіше набуває ознак адаптаційної практики. За таких умов евакуація набуває значення не лише гуманітарного заходу, а й інструменту запобігання включенню громадян України в систему окупаційного управління та пов'язаних із нею форм співпраці.

Слід враховувати, що на ТОТ застосовуються заходи системної русифікації, спрямовані на інтеграцію окупованих територій у політико-культурний простір російської федерації. Така русифікація реалізується як багатоканальний процес, що охоплює адміністративну, ідеологічну, політичну, соціальну та освітню сфери: від примусової паспортизації, повного переходу на російський документообіг і обмеження доступу до базових послуг для осіб без паспорта рф – до заміщення українських символів, топонімів і мови, репресивних практик, соціального контролю та формування «простору мовчання», у якому населення змушене мінімізувати контакти, публічну активність і навіть цифрову присутність [5, с. 20-23]. Окрему роль у цьому процесі відіграє система освіти, що використовується як інструмент ідеологічної соціалізації та контролю не лише над дітьми, а й над їхніми родинами, зокрема через військово-патріотичне виховання, збір інформації та організацію поїздок дітей із ТОТ до регіонів рф, що сприяє відчуженню молодого покоління від українського

правового та культурного контексту й водночас створює демографічні передумови для його подальшого переміщення на територію держави-агресора [5, с. 26–27; 6, с. 195].

Особливий цинізм діяльності держави-агресора виявляється у проведенні примусової мобілізації, передусім чоловічого населення ТОТ, яка здійснюється через системний контроль, поквартирні обходи та складання списків осіб призовного віку. Ці заходи виконують подвійну функцію: забезпечують державу-агресора людськими ресурсами та слугують інструментом залякування й пригнічення будь-яких проявів спротиву [7; 8]. Наслідком такої багатоканальної русифікації постає закономірне зміщення морально-правових орієнтирів, за якого співпраця з окупаційною владою перестає сприйматися як безумовно протиправна поведінка.

Таким чином, перебування під контролем агресора є процесом системного руйнування суб'єктності громадянина та його примусової інтеграції в антиправове поле. Враховуючи багатовекторний характер русифікації, евакуація цивільного населення постає не просто гуманітарною дією, а одним із найбільш дієвих та ефективних заходів недопущення руйнівного впливу русифікації. Своєчасний виїзд із зони окупації дозволяє розірвати ланцюг примусової адаптації, запобігаючи деформації морально-правових орієнтирів населення та унеможливаючи використання українських громадян як ресурсу для зміцнення окупаційного режиму.

Національним законодавством евакуацію визначено як організоване виведення або вивезення населення із зони надзвичайної ситуації чи можливого ураження у разі загрози життю або здоров'ю осіб, а також як захід зі збереження матеріальних і культурних цінностей у випадку ризику їх пошкодження або знищення [9]. Кодекс цивільного захисту України встановлює загальне рамкове регулювання евакуаційних заходів, визначаючи повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, порядок ухвалення рішень, а також основні організаційні елементи проведення евакуації, включно з плануванням, оповіщенням населення, управлінням процесом переміщення та забезпеченням життєдіяльності евакуйованих осіб, що в сукупності формує правову основу для застосування евакуації як керованого державного заходу, що може розглядатися не лише в межах цивільного захисту, а й у ширшому контексті спеціально-кримінологічного запобігання.

Безпосередня реалізація евакуаційних заходів здійснюється на підставі підзаконних нормативно-правових актів, які конкретизують загальні положення Кодексу цивільного захисту України. Ключову роль у цьому процесі відіграє Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 [10], що встановлює порядок організації та проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій.

Слід зауважити, що зазначений нормативно-правовий акт був ухвалений у 2013 році, тобто до початку гібридної збройної агресії проти України, анексії Автономної Республіки Крим та розгортання збройного конфлікту на сході держави. За таких умов первісна редакція Порядку проведення евакуації об'єктивно не могла повною мірою враховувати сучасні безпекові виклики, пов'язані з масовим внутрішнім переміщенням населення, тривалим перебуванням осіб у статусі евакуйованих, а також необхідністю їх подальшої соціальної адаптації у приймаючих громадах. Разом із тим зазначене обмеження частково нівелюється шляхом поетапного внесення змін і доповнень до цього нормативно-правового акта, спрямованих на його адаптацію до умов воєнного стану та реалій повномасштабного збройного конфлікту.

Показовим у цьому контексті є запровадження інституту транзитних центрів, який став результатом оновлення підходів до організації евакуації населення. Їх поява засвідчує зміщення акценту з суто технічного переміщення осіб із небезпечних територій на формування комплексного механізму первинної підтримки та адаптації евакуйованих, що включає доступ до соціальних, медичних і правових послуг. Такий підхід так само має важливе превентивне значення, оскільки сприяє стабілізації становища осіб після евакуації та зменшує ризики їх повторного повернення на тимчасово окуповані території, де зберігається підвищена ймовірність впливу криміногенних чинників, у тому числі детермінант колабораційної діяльності.

Слід відмітити, що в науковому дискурсі важливим є фіксація еволюції підходів держави до евакуації населення з районів ведення бойових дій. Так, в умовах воєнного стану евакуація перестає бути виключно реакцією на безпосередню загрозу життю чи здоров'ю та набуває рис превентивного заходу, спрямованого на завчасне виведення цивільного населення із зон можливих бойових дій. Особливе значення має законодавче уточнення підстав для евакуації, здійснене у 2022 році, яке дозволило проводити її з районів збройних конфліктів як таких, без необхідності доведення індивідуальної небезпеки для кожної особи. Не менш показовим є запровадження інституційного механізму координації евакуаційних заходів на рівні уряду, а також практика ухвалення рішень про обов'язкову і примусову евакуацію, зокрема дітей, що засвідчує визнання державою підвищених ризиків перебування цивільних у прифронтових районах [11, с. 15–16]. Наведене підтверджує системний характер евакуації і дозволяють розглядати її не лише як інструмент цивільного захисту, а й як елемент державної політики, спрямованої на захист національних інтересів.

Водночас аналіз керівних настанов Global Protection Cluster засвідчує, що реалізація евакуації цивільного населення в умовах триваючої збройної агресії супроводжується значними ризиками, які можуть нівелювати її захисний потенціал або навіть створювати нові загрози для осіб, що переміщуються [12]. Насамперед ідеться про фізичні та безпекові ризики під час переміщення, зумовлені інтенсивністю бойових дій, пошкодженням транспортної інфраструктури, мінуванням маршрутів та обмеженою доступністю безпечного транспорту. У поєднанні з нестачею достовірної та своєчасної інформації це призводить до того, що частина цивільних свідомо утримується від евакуації навіть за умов безпосередньої загрози життю.

Суттєвим блоком ризиків є загрози у сфері захисту прав людини, які виникають у разі неналежно спланованої або скоординованої евакуації. Також документ фіксує підвищену ймовірність розлучення членів сімей, зростання ризиків торгівлі людьми, експлуатації, насильства та психологічної ретравматизації, особливо серед жінок, дітей, осіб з інвалідністю та літніх людей. Окрему небезпеку становить евакуація вразливих категорій без належних механізмів супроводу, ідентифікації потреб і подальшого перенаправлення до відповідних сервісів.

Важливою перешкодою реалізації евакуаційних заходів залишається недостатня інституційна та міжвідомча координація. Відсутність єдиних протоколів взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та гуманітарними організаціями ускладнює обмін інформацією, призводить до дублювання або, навпаки, випадання окремих функцій із системи реагування. Додатковим чинником є обмежена адаптованість чинних правових рамок, значна частина яких формувалася в довоєнний період і не повною мірою враховує специфіку масового переміщення населення в умовах воєнного стану.

Окремо настанови звертають увагу на обмежену спроможність приймаючих громад, що проявляється у дефі-

циті місць для тимчасового розміщення, нестачі спеціалізованих послуг та персоналу для роботи з особами з особливими потребами. Відсутність підтверджених умов безпечного розміщення і доступу до базових соціальних, медичних та правових послуг істотно знижує готовність населення до евакуації та може сприяти вторинним переміщенням або поверненню до небезпечних територій.

З огляду на вказане, вважаємо, що для ефективного подолання викликів, пов'язаних із евакуацією цивільного населення в умовах збройної агресії, необхідним є впровадження комплексного підходу, що поєднує безпекові, правові та соціально-інтеграційні заходи. Насамперед, з метою мінімізації фізичних ризиків, вбачається за необхідне розроблення динамічних протоколів безпеки, які б включали постійний моніторинг маршрутів у реальному часі та створення розгалуженої системи верифікованого інформування населення для протидії дезінформації. Питання захисту прав людини під час переміщення потребує впровадження цифровізованих механізмів реєстрації евакуйованих осіб уже на етапі посадки, що дозволить запобігти роз'єднанню сімей та знизити ризики торгівлі людьми. Особлива увага має бути приділена створенню спеціалізованих евакуаційних екіпажів із залученням психологів та соціальних працівників для супроводу вразливих категорій населення.

На інституційному рівні розв'язання виявлених суперечностей можливе через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами захисту цивільних осіб у період конфлікту, зокрема шляхом прийняття єдиних протоколів міжвідомчої взаємодії між органами державної влади, військовими адміністраціями та гуманітарним сектором. Це дозволить усунути дублювання функцій та забезпечити безперервність надання допомоги. Крім того, подолання проблеми обмеженої спроможності приймаючих громад вимагає запровадження системного картування ресурсів розміщення та цільового фінансування громад на розширення соціальних і медичних послуг. Лише гарантування гідних умов проживання та доступу

до базових сервісів у місцях переміщення може стати дієвим запобіжником проти вторинних переміщень або реімграції на тимчасово окуповані території. Таким чином, перехід від ситуативного реагування до стратегічно скоординованої системи евакуації є ключовою умовою збереження людського потенціалу та захисту національних інтересів України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що евакуація цивільного населення з районів ведення бойових дій та зон імовірної окупації є стратегічним інструментом спеціально-кримінологічного запобігання колабораційній діяльності. Її превентивна роль полягає насамперед у фізичному розірванні зв'язку між особою та окупаційним апаратом, що дозволяє нейтралізувати середовище примусу та усунути об'єктивні умови для формування адаптаційних практик співпраці. Виведення громадян із простору потенційного російського впливу забезпечує збереження їхньої правової ідентичності та запобігає незворотній деформації правосвідомості, яка неминуче виникає під ідеологічним та адміністративним тиском агресора.

Водночас слід враховувати, що евакуація не є самодостатнім заходом і набуває статусу ефективного запобіжника лише за умови її інтеграції у ширшу систему державної підтримки. Ефективність такої превенції прямо залежить від якості подальшої соціалізації переміщених осіб, що передбачає забезпечення житлом, сприяння працевлаштуванню та гарантування доступу до повного спектра необхідних послуг. Тільки комплексне поєднання фізичного виведення населення з небезпечних зон із подальшою системною інклюзією у легітимне суспільно-політичне поле України формує стійкий каркас протидії колабораціонізму. Таким чином, евакуація постає не лише гуманітарною акцією, а фундаментальним безпековим заходом, спрямованим на блокування соціальних і правових детермінант співпраці з ворогом та захист національних інтересів держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккарія Ч. Про злочини і покарання. К.: Основи, 2004. 236 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/CHezare_Bekkaria_2004.pdf (дата звернення: 17.12.2025).
2. Головкін Б. М. Засади положення запобігання корисливій насильницькій злочинності. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 160-165.
3. Сметаніна Н. В. *Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології*: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / за ред. В. І. Шакуна, В. І. Тимошенка. Харків: Право, 2009. Т. 18. 544 с.
5. Міхеєва О., Данилов С., Семиволос І., Плуж Ш. «Місце, де панує мовчання»: важелі та методи русифікації на окупованих територіях України. Аналітичний звіт. *Проект «Покращення розуміння населення окупованих територій та надання йому допомоги шляхом трансформаційних досліджень, що проводяться громадами»*. AMES. IN2. 2025. 28 с.
6. Гребенюк О. Методи молодіжної політики РФ на тимчасово окупованих територіях України. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2024. С. 193-197. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/571/502> (дата звернення 10.12.2025 р.).
7. Рагуцька Л. Росія створює умови для масштабування незаконної мобілізації мешканців окупованих територій України. 2025. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/rosiya-stvoryue-umovi-dlya-masshtabuvannya-nezakonnoi-mobilizatsii-meshkantsiv-okupovanih-teritorij-ukraini-isw.htm> (дата звернення: 12.12.2025 р.).
8. Берендій Ю. "Зате не ТЦК": РФ розпочала мобілізацію на окупованих територіях — кого призвуть першими. 2025. URL: <https://glavred.net/war/zato-ne-tck-rf-nachala-mobilizaciyu-na-okkupirovannyh-territoriyah-kogo-prizovut-10711664.html> (дата звернення: 12.12.2025 р.).
9. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17> (дата звернення: 17.12.2025).
10. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF> (дата звернення: 18.12.2025).
11. Бабіджанова О. Ф., Синельников О. Д. Евакуація населення з районів ведення бойових дій. *Проблеми цивільного захисту населення та безпеки життєдіяльності*: сучасні реалії України: матеріали X Всеукр. заочн. наук. – практ. конф., м. Київ, 25 квіт. 2024 р. / УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, 2024. С. 15-16.
12. Guidance on Humanitarian Evacuations of Civilians in Ukraine (липень 2024). Global Protection Cluster. URL: https://globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2024-07/guidance_on_humanitarian_evacuation_-_ukr-july_2024.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025